

NACIONALNE MANJINE, MANJINSKA POLITIKA U ISTOČNOJ I SREDNJOJ EVROPI

LAJÓŠ ARDAY

Istražno područje je prolazna teritorija, "Srednja" (Zwischen) Evropa, "The Lands Between", između nemačkog i ruskog jezičkog područja, poluperiferija zapadno evropskog centra, koja povremeno okrenuta prema istoku postala "... dvolična regija", od Baltikuma, do Jadrana – kako Jenő Szűcs kaže. Počev od kraja 18. veka ima dva fundamentalna problema: modernizacija, svrstavanje ka Zapadnoj Evropi, i stvaranje svoje nezavisne nacionalne države. Ova zadnja se čini ostvarivim u tri faze (1804-1878; 1912-1923; 1990-2008?), sa teškim istorijskim nasleđem, da se etničke i državne granice ne poklapaju, i tako u svakoj državi žive u manjem ili većem broju nacionalne manjine, koji su protiv svoje volje otopljeni od susedne matične države. Ova dva spomenuta, do sada nerešena problema mogli bi se spojiti: mađarske manjine su u većem broju podržavali prključenje susednih država NATO-u i EU od društvenih većina, dok u Ukrajini rusi, koji čine trećinu stanovništva, umesto evro-atlantske integracije podržavaju povraćanje Moskvi.

Promena granica – nabavljanje teritorija za vreme II svetskog rata, obavljene delom uz pomoć Nemačke i Italije – sa jedne strane su korigovali ove nepravedne i neracionalne granice povučene 1919. godine u Parizu, zadovoljili su revizionalne i nacionalne pretenzije, na primer u Mađarskoj, Hrvatskoj, Slovakiji, Bugarskoj, i Albaniji, sa druge strane posledica sporazuma diktatura je, da su neke države izgubile svoju nezavisnost ili deo svoje teritorije praćeno do tada neznanom mukom stanovništva i uništavanjem (Poljska, Češka, Finska, Srbija i Baltičke države). Pošto su zapadne sile u cilju postizanja ratne pobede ovu teritoriju predali Sovjetskom Savezu, i dolazak komunista na vlast između 1944 i 48. godine, i mirovni ugovor u Parizu 1947. godine nije značio samo vraćanje na situaciju iz 1937. godine, nego okrivljenje ratnim zločinima više miliona/stotine hiljada manjina istrebljenje, isteravanje, preseljavanje od Estonije do Albanije. O zaštiti manjina ne možemo govoriti ni na Istoku, ni na Zapadu, zbog teorije kolektivne ratne krivice oduzimali su kolektivna prava manjina i mogućnost samoorganizacije – ovu u državama, sličnim Sovjetskom Savezu uklapao je u društvenu – crkvenu Moskovsku politiku, likvidiranje civilnih organizacija i izgradnje jednopartskog sistema. Ova vladajuća partija je bila partija većinskog naroda, i u više slučajeva je bila „više jednaka“, napr. ruska, spska i, češka partija. Manjine su nosile dvostruki teret: zatvorili ili nacionalizirali njihove škole, institucije, gonili su rimo- i grekokatoličke, protestantske i muslimanske verske zajednice. Nacionaliziranje i kolektiviziranje lišio ih je od osnovnih životnih mogućnosti: u vodeće pozicije fabrika i zadruga izabrali su ljude iz većinskog naroda. Mogućnost školovanja i postizanje viših pozicija pored vernosti partiji zahtevao je menjaje jezika i identiteta. Nisu razvijali teritorije gde su živele manjine (obično pored državne granice), i oni su bili primoreni na odseljavanje ili stalno putovanje. Kasnije, počev od 1960. godine zbog „socijalističkog razvijanja industrije“ u do tada homogene manjinske sredine uselili su većinski narod – njima su izgradili betonske kuće od Talina do Bratislave i Brašova.

Po ideologij automatizma u toku izgradnje socijalizma „automatski“ će nestati etničke razlike i formiraće se sovjetska, jugoslovenska i čehoslovačka socijalistička nacija, koji govori jezik vladajuće/najmasovnije nacije. (Danas je neverovatno, ali sam u sedamdesetih godina sreo Slovenca, ko je smatrao, da će jezik Jugoslovena biti srpski.) Pitanje manjina su smatrali unutrašnjim poslom države. Eventualne pokušaje matične države da preuzima mere u interesu građana svoje nacije, koji žive u drugoj socijalističkoj državi, smatrali su mešanjem u unutrašnju politiku i strogo su zabranili, jer su smatrali vređanjem sovjetskog jedinstva (Rumunsko-moldavska, mađarsko – sovjetska, mađarsko – rumunska, poljsko – sovjetska relacija) Popuštanjem monolitičkog sovjetskog bloka posle 1956, 1968 a naročito posle 1985. skoro u svim državama ove teritorije preovladala je „nacionalističko komunistički“ princip i praksa sa vođstvom Ceausescua, Živkova, Miloševića, Husáka, Jaruzelskog. Samo u Mađarskoj i u NDR živela dalje poricanje nacionalnih tradicija i duh internaciolizma i vernost Sovjetskom Savezu. Posle 1989-90. u toku raspadanja saveznih država - Sovjetski Savez, Jugoslavija, Čehoslovačka) do tada zanemareni nacionalno manjinski problemi postali su aktuelni, kako je György Schöpflin opisao ovu situaciju: „problemi su ispali iz zamrzivača, gde su do tada bili smrznuti“. Pored Sovjetskih periferija (Kavkaz i Sredja Azija) značajni oružani sukobi sa više stotina hiljada žrtava bili su samo na Jugoslovenskim teritorijama gde su nacionalne sukobe otežali su još i ugašene istorijske uvrede, ekonomske, civilizacijske, verske razlike i sukobi.

Kod manjinskih problema zadnjih 20 godine nalazimo više protivrečnosti. Sa jedne strane nacionalne/etničke manjine i živeći sa političkim pravom slobode mogli su osnivati svoje partije, društvene

organizacije i u najviše država dobili su mandat u skupštini. Oživele su verske zajednice i mogli su imati obrazovno vaspitne organizacije od zabavišta do fakulteta. Matične države – zavisno od materijalnog stanja – mogli su pružati neograničenu pomoć svojoj naciji izvan granica. Više država – Rumunija, Srbija, Hrvatska – davanjem dvojnog državljanstva jača nacionalnu združevnost (i smanji demografske probleme). Sa druge strane manjine su gubitnici (re)privatizacije: opšta pojava je, da decenijama zanemarene zemljišne površine slabo razvijenih teritorija otkupljuju dobro kapitalizovani preduzetnici, kao i propale socijalističke/društvene (velike)fabrike, poljoprivredne zadruge i zbog racionalnije organizacije posla, povećanja produktivnosti i prihoda prvo otpustiju manjine, i tako će kod njih još više pojaviti nezaposlenost. To je posledica i one činjenice, da je školska sprema manjine niža nego kod većinskog naroda, broj osoba sa visokom školskom spremom je otprilike polovina (3-4-7-8 % sveukupnog stanovništva).

Rat i mir jednako može da prouzrokuje masovnu migraciju, nepovratnu promenu etničkih odnosa: u Rumuniji je skoro potpuno nestala nemačka populacija, koja je brojila nekad oko 800 hiljada osoba (saski u Transilvaniji, banski švabi, nemački doseljenici u Besarabiji) većina ovih ljudi se posle 1990. vratila u Nemačku; dok u njihove gradove/sela koje su bile pogranične tvrđave (zapadno)evropske civilizacije uselili su se rumuni i cigani. Broj mađara se isto smanjio za pola miliona, i ostao je 1,5 miliona: nastanili se u matičnu državu ili su se razišli po celom svetu od Švedske do Kanade. iz Vojvodine je otišlo 100 hiljada hrvata i mađara, i na njihova mesta su se uselili srbi sa juga, cigani/rome, sa manjom radnom kulturom. Broj mađara u Hrvatskoj je pao na desetinu prethodnog broja (15 hiljada), i njihovo nestajanje se može predvideti i pored svih zalaganja obe države.

Veći opasnost za opstanak manjina znači asimilacija, čiji glavni uzrok – što je prirodno - je pretenzija za bolji život. Asimilacija ima dva oblika: prvi je mešoviti brak i –delimično iz toga sledi- upisivanje dece u zabavište i školu na jeziku većine. Procenat etničko-jezičko mešovitih brakova kod slovačkih mađara je 25-30%, u Vojvodini 70-80-tih godina 40%, u županiji Beszterce-Naszod u Rumuniji 80%, u Terčešu 63%, u Sloveniji na područjima gde žive mađari i italijani skoro 100%. Masovnost mešovitih brakova je karakteristično za ljude, koji žive u dijaspori i za one sa višom školskom spremom od Finske do Rumunije. 85-90% dece rođene u mešovitim brakovima pohađaju nastavu na jeziku većine. Oni se osećaju da pripadaju većinskom narodu i izgubljeni su za manjine. Slabljenje svesti identiteta, sklonost za promenu vere i nacije pokazuje podatak, da u Slovakiji samo 40% mađara izjavljuje da su mađari, 35 % je u prelaznoj fazi i 25% već smatra da pripada većinskoj slovačkoj naciji. To je jedan od uzroka da Partija Mađarske Koalicije nema delegata u parlamentu i pobeđe mađarsko-slovačke partije Híd-Most, koja sebe proglašava regionalnom partijom. Da je to opšta tendencija, pokazuje i činjenica, da u zajednici koja broji 144 hiljada poljaka u Ukrajinu samo 18 hiljada smatra, da mu je maternji jezik poljski, u Belorusiji ovaj odnos je 275:55 hiljada. Veza između nacionalne svesti i korišćenja jezika pokazuje – slično kao u Irskoj – da približno 7 miliona Ukrajinaca koristi rusijski jezik (ovome još treba dodati velike grupe koji govore mešavinu rusko-ukrajinskog jezika, tzv. suržik).

Ustav obično obezbeđuje korišćenje jezika manjina, ali skoro uvek ograničava zakonima, propisima. Pravilo Ausro - Ugarske Monarhije živi dalje u Slovakiji i Rumuniji, gde manjine mogu koristiti svoj jezik u javnoj upravi, samo ako je procenat manjinskog stanovništva u manjem naselju veći od 20 %. Savet Evrope predlaže da se smanji na 10%, što odobava i slovački član.

Manjine koji žive u bloku ili pored granice matične države imaju veću šansu za opstanak, nego oni koji žive u enklavi, rasejano. Nacionalna/verska enklava je ona teritorija ili naselje, gde narod, koji je živeo u većini, sad živi u manjini. Granicu obično stave na 10%, ali od ovog broja značajniji pokazatelj je nedostatak nekih institucija, kao javne uprave, škole, i ne postoji duhovna i fizička nega, nema kulturnih manifestacija. Sa stanovništva Mađara enklava je Transilvanska ravnic, Južna Transilvanija, Slavonija, Podravje, i skoro će i Baranja, u mađarsko-hrvatskoj razmeri severozapadna Bačka i Srem. U dijaspori ljudi su sami birali da će živeti u manjini, migracijom: govorimo o češkoj, Austrijskoj, zapadno-Evropskoj dijaspori, ili prekookeanskoj.

U Hrvatskoj i Sloveniji već vekovima žive mađari i italijani, koji imaju ustavno regulisana prava na delegate u sabor, dok u drugim državama (Baltičke države, Poljska, Slovakija, Srbija, Bugarska) daju delegate u skupštinu (parlament) po procentu stanovništva. Rusi iz Letonije, mađari iz Slovakije i Rumunije imaju delegate u Evropski Parlament, partije švedana u Finskoj, i mađara u Rumuniji, albanaca u Makedoniji su sastavni deo državne koalicije; ranije u doba priključivanja NATO-EU partija SMK u Slovačkoj i VMSZ (Savez vojvođanskih Mađara) u Srbiji su dobili ministarsko imenovanje, što je dokazalo demokratski (eukonform) stav vlade. U Mađarskoj od 1993. formirane su manjinske samouprave, koji garantuju kulturnu autonomiju, ali nemaju predstavnika u parlament, jer se to može rešiti samo u dvokamarnom parlamentu. Bosna i Hercegovina -inostranim upravljanjem- kao savez tri etnita: bosansko-muslimanske, srpske i hrvatske (ne)funkcioniše. Češka, Austrija i Grčka, kao homogena nacionalna država ne formira etničko manjinsko zastupništvo.

Kakve institucije su potrebne za preživljavanje nacionalnih etničkih manjina? Samouprava, slična mađarskoj, koja omogućava kulturnu autonomiju funkcionira još u Hrvatskoj i Sloveniji. Vojvodanska teritorijalna autonomija ima istorijske korene i u nadležnost Nacionalnog Saveta manjina (mađari, hrvati/bunjevci, Slovaci, Rumuni, Cigani/Romi itd) pripadaju važni državni zadaci: organizacija nastave maternjeg jezika, kulturnih manifestacija, izveštavanje, kontrola mogućnosti korišćenja maternjeg jezika. Zapadno i istočno Evropski primeri pokazuju, da je najuspešnija forma za očuvanje identiteta i jezika je *teritorijalna autonomija*, što je „devolution“, odnosno „home rule“ pomoću podele vlasti, širokom ovlašćenjem funkcionisano samoupravljanje-samouprava, „self rule“ ili self „governance“. Ne postoji jedinstveno rešenje koju možemo primenjivati kod svake države i svake manjine: mogu postojati razlike u pogledu kompetencija: na primer u južnom Tirolu 95% poreza ostaje u mestu, milicija i vojska imaju centralnu komandu i koriste italijanski jezik, dok u Kaliforniji milicija pripada mesnoj autonomskoj vlasti i koristi jezik regije, dok većina poreza ide u centralnu, špansku kasu. Autonomije, etnoregularne samouprave se mogu smatrati kompromisnim: i većinski i manjinski narod se odriče izvršenja potpunog samoopredeljenja, znači da sa jedne strane od silom formirane, homogene nacionalne zajednice, sa druge strane od priključenja matičnoj državi i formiranju samostalne države. Tako teritorijalna – upravna – jezička – kulturna autonomija nije prvi korak oцепanja, nego zadnja faza sprovođenja personalnih i kolektivnih nacionalnih prava.

Ne treba da imamo iluzije: na našoj teritoriji nedostaju uslovi, koji omogućuju uspešno funkcionisanje već isprobanih autonomija. Ne mislimo ovde na demilitarizirani status Ålandskih ostrva, nego na zajedničku istorijsku i versku pozadinu, na razvijanje poverenja između većine i manjine, na jedinstveno političko nastupanje manjina, na međunarodno priznatu odbrambenu poziciju (Schutzmacht) matične države (Austrija), da je manjina sastavni deo države kao kod katalana, škota, švedana. Ali istočno od nas takođe možemo naći primernu autonomiju, kod Gagauza – istina da je za njegovo formiranje bilo potrebna podrška dve velike države: Rusije i Turske, i to da je samo sekundarni problem za centralnu moldavsku vladu pored Transnistrije.

Bila je opšta nada i očekivanje da unutar Evropske Unije i Šengenskih granica automatski će se rešiti problem manjina. Morali se razočarati, jer velike države, koje su faktično vladajuće u Uniji, pre svega Francuska ne znaju ili ne žele praviti razliku između starosedalaca i useljenih „očiglednih“ manjina. Ne postoji jedinstveno reguliranje odbrane manjina, jer prava rusa u Estoniji i Litvaniji, mađara u Slovačkoj i Rumuniji, Turaka u Bugarskoj i Grčkoj bi mogli biti primenjivi na većinom muslimanske useljenike u zapadnoj Evropi. Da bi to izbegli, neizrečeno osuđuju na smrt manjine srednjo-istočne Evrope. Kako jedna rasprava Foreign Office-a iz 1925. formuliše cilj: „...Mađarsku možemo ubediti da trijanonske granice smatra nepromenljivim, i kako vreme prolazi mađari na izgubljenim teritorijama sve više će se stopiti u naciju koja ih je poprimio.“ U februaru 2009. u raspravi o manjinama u Evropskom Parlamentu jedan od ministara Jacques Barrot je izjavio: „Odbrana grupa nacionalnih manjina nije u nadležnosti Unije, niti u nadležnost agencije za osnovna prava ... etnički pristup. Kontraproaktivno je.“

Jedini izuzetak posle 2007. je najbrojnija evropska manjina, Cigani (njih ima oko 8-9 milijona). Po jednoj izjavi: „oni su postali od etničke grupe evropska nacija(!), koja nije vezana za teritoriju... Romi su dostojni pažnje i brige više od ostalih nacija.“ Da je dvojno merilo u primenjeno na pitanje manjina i pitanje Roma u Briselu se vidi i u izjavi Barrota: „Položaj Roma je katastrofalno, njihova integracija je prioritetno za Uniju i Komisiju.“ Istovremeno: „Nemamo prava na organizaciju odbrane manjina. Ovo pitanje je u kompetenciji država članica.“ Iz ovoga sledi, da Unija nema politiku odbrane manjina, institucije. Sa odbranom manjina bave se konferencije i dokumenti EBESZ-a, Evropskog Saveta i FUEN-a, ali njihovi sastavi su samo predlozi, i njihovo ne uzimanje u obzir, ne pridržavanje ne nosi nikakve posledice, za članice nema nikakve mogućnosti za ispitivanje ili podnošenje žalbe.

Podaci i problemi po državama

Estonija i Letonija. Veći deo 30-45% ruskog (rusi, belorusi, Ukrajinici) stanovništva pripadao je nastanjenom gradskom stanovništvu (kvalifikovani radnici, oficiri) za vreme sovjetske vlasti između 1944 i 1990. Mnogi su do sada bez domovine, jer ne mogu ili ne žele odgovarati strogim zakonima državljanstva, koje su na pritisak Brisela ublažili. Zbog poznavanja jezika i zbog dobrih veza mogu povezati svoju državu sa EU i Rusijom; žive pod boljim okolnostima od svojih sugrađanina u Rusiji i tako ne žele da se presele tamo. Poseban problem je, što je većina (Riga) ili skoro polovina (Talin) stanovništva glavnih gradova ruske nacionalnosti.

Litvanija. 10% stanovništva je ruske nacionalnosti, 7% poljske. Ovi zadnji su izvor konflikata između dve države, jer glavni grad Vilnius/Wilno je sa svojom jevrejskom stanovništvom do 1939. pripadao Poljskoj; 20% stanovništva su Poljaci, i u okolini Poljaci žive u većini. Dok u dve severne države rusi znače rizik za sigurnost, ovde Poljaci.

Poljska ima 40 milijona stanovnika, i broj ukrajinaca-belorusa iznosi nekoliko stotina hiljada, broj nemaca je milijonska veličina. Većina njih živi u Sileziji, što već vekovima ima mešovito stanovništvo, kolebajući identitet. Primeran osnovni nemačko - poljački ugovor (1991.) služi za regulisanje položaja nemačke manjine u Poljskoj i poljaka nemačkog porekla.

Češka je skoro homogena nacionalna država, pošto je preseljena slovačka populacija (skoro 400 hiljada) u fazi potpune asimilacije. Poljska i nemačka manjina od nekoliko desetina hiljada osoba, i besilni identitet moravaca su samo uspomene iz prošlosti. Pravi problem predstavlja 200 hiljada cigana/rome, koji su za vreme raspadanja Čehoslovačke Republike doselili iz Slovačke, među kojima – ovde i u sledećim državama - je velika nezaposlenost i kriminalizam, mnogi žive samo od socijalne pomoći i dečjeg dodatka na priferiji gradova u kolibama ili opuštenim spratnicama. Njihov život se bitno razlikuje od života većine i to je uzrok mnogih konflikata. Ne popuštajući svoje starinske običaje – slično zapadno evropskim muslimanima - ne mogu/ ne žele da se integrišu ni pored velike državne/unijske pomoći.

Slovačka. 20% stanovništva Slovačke nisu Slovaci. Polovina su Mađari, broj roma se stalno povećava, sad je oko 8 – 10% (od 1997. zabranjeno je koristiti izraz ciganin). Način života roma, njihovo zdravstveno stanje (hepatitis, dizenterija) su stalni izvori konflikata. Na nekim mestima – kao ranije u Češkoj – ljudi su izgradnjom zidova (zadnji put u Nagymihály/Mihalovce) pokušavali da odbrane svoju imovinu i zdravlje, i time su izazvali protestovanje aktivista ljudskih prava i unijskih činovnika. Slovačka Nacionalna Partija kod Mađara vidi rizik sigurnosti, bez obzira na to, da 85% Slovaka, koji žive na jugu pored Mađarske granice, ocenjuju situaciju dobrom, bezkonfliktnom. U gradovima na jezičkoj granici sada živi slovačka većina, poremećujući Mađarski etnički pojas od Bratislave do Užgoroda.

Mađarska. Manjine u Mađarskoj su dvojezične, pošto su pre osnivanja svoje nacionalne države (nemačke, rumunske, srpske, hrvatske, slovenačke, slovačke) preci su već živeli u njihovom naselju. Oni su smatrali i smatraju Mađarsku svojom domovinom. Životne okolnosti, njihova vera se poklapa sa Mađarskom (nemci su čak u boljem položaju), i to pojačava asimilaciju, što se ubrzavalo sa preseljavanjem 1946-48. i sa proganjanjem „jugoslovena“. Broj i značaj ostalih etnita pomenutih u Ustavu od 1993. godine (poljaka, grka, bugara) je zanemarljiv.

Problem i ovde predstavlja cigani, čiji je broj više od 600 hiljada, ali to je socijalni, nije etničko-jezički problem. To dokazuje i činjenica, da –za razliku od susednih država – 75 - 80% njih govori samo Mađarski.

Rumunija. Nestajanjem nemaca i jevreja u Rumuniji kao jedina značajna manjina ostala je Mađarska. U njima je najjača Mađarska nacionalna svest, jer imaju vekovne kulturne-verske tradicije, svest potpunog društva . Od jedan ipo milijona ostalo je 600 hiljada, koji žive u bloku na sredini države, i tako im je data mogućnost, da sekelejska etnička regija dobija ponovo jednu vrstu teritorijalne- ekonomske autonomije.

Srbija. Raspadanjem Jugoslavije jedan deo srba je izgubio raniju vladajuću moć i postala manjina ili se preselila u Srbiju. Nastala je – iz isteje dobro poznata činjenica - da srbi žive u tri države: u bosanskoj Srpskoj Republici, u Crnoj Gori i u Srbiji, ali znatna srpska manjina živi u Hrvatskoj i u Kosovu – ovu državu Srbija neće da prizna i još neke države, koji se muče sa nacionalnim konfliktima. Ostatak Srbije uopšte nije homogena nacionalna država: pored vojvođanske-timočke rumunske/vlaške, hrvatske i slovačke manjine, koja broji nekoliko desetina hiljada osoba, u državi sa 8 milijona stanovnika živi još 300-300 hiljada Mađara i sandžačkih muslimana, 100 hiljada Albanaca i još 400 hiljada roma.

Hrvatska. Broj od 400 hiljada srpskog stanovništva se smanjio na trećinu-četvrtinu zbog ratnih dešavanja. Teško je tačno odrediti njihov broj zbog velikog broja dvojnih državljana (dvodomnih); na primer ima takvih penzionera, koji stanuju u Srbiji sa svojom porodicom, i vraćaju se u Hrvatsku samo radi podizanja svoje penzije. Od narodnosti bivše Jugoslavije dobar odnos je sa tamošnjim bosanskim muslimanima i albancima. Prvima je već za vreme II svetskog rata izgrađena džamija u Zagrebu.

Bugarska. Broj stanovništva u Bugarskoj smanjio se ispod 8 milijona. Povećava se broj muslimana (etnički turci, pomaci - koji govore bugarski, cigani). Broj cigana, među kojima ima i pravoslavaca, ocenjuje se na 800 hiljada.

Makedonija. Makedonci danas imaju samostalni jezik i svest. Trećinu stanovništva Makedonije čine Albanci, koji sve više postaju stvaraoci države. Značajan je još broj cigana (200 hiljada, 10%), koji imaju predstavnike u parlamentu. U međunacionalnim odnosima najveće konflikte imaju sa Grcima (ime, zastava, grb) – i zato „skopjansku“ makedoniju nisu primili u NATO.

Prevod: Žužana Kočiš